

ELATLÍ PUNKT ATAMALARÍNÍN PAYDA BOLÍWÍNDA ANTROPONIMLERDÍN ROLI HÁM ÁHMIYETI

Turdımambetov I.R.,

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Ekonomikalıq hám sociallıq geografiya kafedrası professorı, g.i.d.

Baltabayev O.O.

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Ekonomikalıq hám sociallıq geografiya kafedrası doktorantı, g.i.f.d. (PhD)

Tuwlǵan balaǵa at qoyıw erte dáwirlerden baslanǵan hám bul dástúr adamlardı shańaraqta hám jámiyette bir-birinen ajratıw zárurliginen kelip shıqqan. Házirgi adam atları óziniń uzaq dawam etken tariyxına iye. Olardıń ayırımları áwladtan-áwladqa ótip, biziń dáwirimizge kelip jetken, ayırımları gónerip tilimizde qollanıwdan shıǵıp qalǵan, al geyparaları jámiyettegi ózgerislerge baylanıslı jańadan payda bolıp, tildegi bar adam atlarınıń quramınan orın alıp kelgen [6]. Haqıyqatında da adam dúnyaǵa keler eken oǵan at qoyıladı hám ol pútkúl ómiri dawamında sol at penen jasaydı hám keyinde eslenedi. Tap sonday geografıyalıq obyektlerdiń de óziniń atı yaǵnıy ataması bar. Sebebi, atama hár qanday obyektte ekinshi obyektten ayırıp biliw ushın zárúr. Biziń usı izertlewimiz geografıyalıq atamaların úlken bólimin qurawshı antropooykonimler yaǵnıy adam atı, familiyası, laqabı hám t.b. qoyılǵan xalıq jasaw orınları atamalarına arnalǵan. Bul geogarfıyalıq atamalar toparı insan iskerliginiń túrli tarawlarında belgili bolǵan shaxslardıń atları yaǵnıy isimleri hám familiya, laqaplarınan alınǵan. Usı toponimler hámmege belgili adamlar – sayaxatshılar, alımlar hám siyasiy ğayratkerlerdiń atların mángilestiriw ushın qoyıladı.

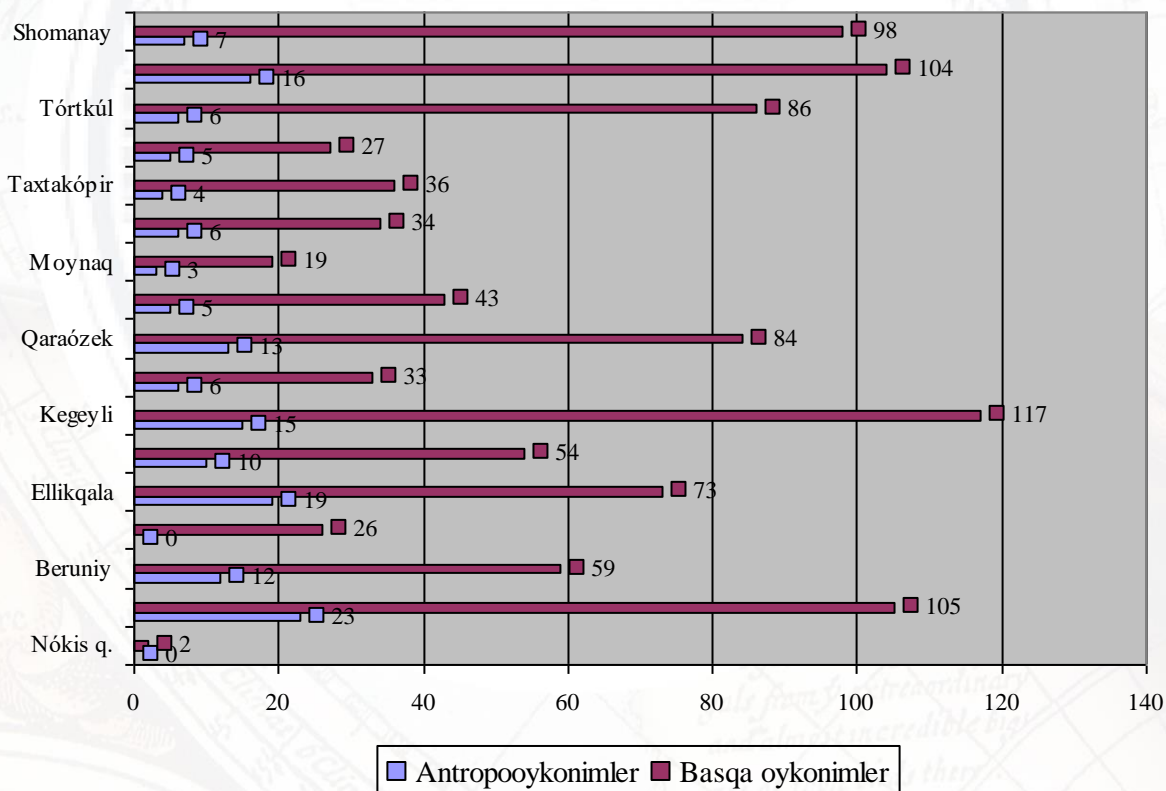
Toponimikada belgili bir tábiyiy-antropogen obyektin adamlar ismi hám etnoslar ataması menen atalıwı olar bul obyektlerdiń ulıwmalıq jaǵdayın, saqlanıwına, zárúr jaǵdaylarda qayta tikleniwine juwapker ekenliklerin de ańlatadı. Bunday atamalar, birinshi gezekte, usı obyektlerdiń “iyesi” bar ekenligin ańlatıp turadı [2]. Hámmebizge belgili, sovet dáwirinen aldın jer iyeligi, urıw aqsaqalları atamaları menen atalǵan toponimler, ásirese, oykonimler keń tarqalǵan edi. Jerge bolǵan jeke múlkshilik, adamlar ortasındaǵı social-ekonomikalıq qatnasıqlar, mayda jer iyeligi toponimiyada sezilerli iz qaldırǵan [3]. Antropooykonimlerde de aldın jasadıp ótken ata-babalarımızdın

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

atları tamǵalanıp qalǵan, bul arqalı biz jergilikli xalıq hám ol tárepinen aymaqtı ózlestiriw tariyxı haqqında áhmiyetli maǵlıwmatlarǵa iye bolıwımız múmkin.

Antropooykonimlerdiń payda bolıwı jámiyette klaslardıń payda bolıwı, qulshılıq basqarıwı dáwirinen baslanǵan. Jeke múlkshilikke tiykarlanǵan feodalizm dáwirine kelip aymaqtıń tiykarǵı parıqlawshı belgisi sıpatında onıń kinge qarashlı ekenligi, iyesi alınǵan. Nátiyjede awıl hám máhállelerge iri feodallar, urıw hám jámáát baslıqları, jergilikli húkimdarlar atı berilgen. Bul jaǵday XX ásirdeń basına shekem dawam etken bolsa, házirde máhálleler, kósheler, maydanlar, baǵ hám elatlı punktleriniń basqa quramlıq bólimlerine mámleket, jámiyetlik ǵayratkerlerdiń, siyasiy ǵayratkerlerdiń, watan qorǵawshıları, miynet qaharmanları, ilim, mádeniyat ǵayratkerleri hám basqa xızmet kórsetken adamlardıń ismlerin beriw arqalı antropooykonimlerdiń belgili qatlamı jaratılmaqta [4]. Qaraqalpaqstan aymaǵında da *Aydosqala, Berdaq, Babur, Beruniy, Ernazarqala, Tolıbay Qabulov* sıyaqlı tariyxıy shaxslardıń, siyasiy ǵayratkerlerdiń, tariyxta belgili bolǵan urıw hám jámáát baslıqlarınıń ismleri kóp ǵana elatlı punktlerinde saqlanǵan hám olar respublikadaǵı jámi 1151 oykonimniń 150 in yaǵnıy 13% in quraydı (1-súwret) [7].

1-súwret. Qaraqalpaqstan Respublikası rayonları kesimindegi oykonimler sanı

Házirgi kúnge shekem saqlanıp qalǵan sovet dáwirinen aldın payda bolǵan oykonimler quramında antropooykonimler muǵdarı muǵdarı joqarı. Yaǵnıy respublika antropooykonimleriniń tiykarǵı atap aytqanda 78 oykonim sovet dáwirinen aldın payda bolǵan. Bunday antropooykonimlerge *Aydosqala*, *Ernazarqala*, *Qılıshbay*, *Nazarxan*, *Tórt Sháriyar* sıyaqlı tariyxıy atamalardı misal sıpatında keltiriw múmkin. Tórende ayırım antropooykonimler haqqında toqtalıp ótemiz. Taxtakópir rayonındaǵı *Aydosqala* elatlı punktiniń ataması qaraqalpaq xalıqınıń qonırat arısı qoldawlı urıwınıń bes Kempir tiyresinen bolǵan belgili tariyxıy shaxs Aydosbiy ismine qoyılǵan [1].

Ernazarqala – oykonimi qaraqalpaq xalıqınıń tanımalı tariyxıy bahadiri Ernazar Alakóz ismi menen atalǵan elatlı punkt ataması esaplanadı. Bul xalıq jasaw ornı Moynaq rayonu Qazaqdárya APJ aymaǵında Qazaqdáryanıń shep jaǵasında jaylasqan.

Tórt Sháriyar – Kegeyli rayonu Jalpaqjap APJ aymaǵında jaylasqan elatlı punkti. Qaraqalpaq qazayaqlı urıwınan bolǵan Ubbiniyaz ismli adamnıń tórt ul perzentı bolǵan. Ol ullarına Payǵambarımız Muhammed (sav) sahabaları bolǵan tórt sháriyar – Qawıs, Qıyas, Qıdır, Ilyas ismlerin qoyǵan. Sol sebepli awıl ataması usı tórt jigittiń atına *Tórt Sháriyar* dep atalǵan [5]. Izertlew procesinde Nókis qalası, Kúnxoja kóshesi, 13-úyde jasawshı, házirgi kúnde 76 jasqa tolǵan Embergenov Tolepbergen ata menen sáwbet alıp barıldı. Tolepbergen ata joqarıda keltirilgen atamaǵa tiykar bolǵan tórt jigitten biri, yaǵnıy Qıdırdıń aqlıq balası ekenligin, atamanıń haqıyqattan da sol tárizde payda bolǵanlıǵı haqqında aytıp berdi. Ákesiniń aytıwı boyınsha, onıń atası Qıdır eń kishi ulı bolǵan, 1880-jılda tuwılıp, 1947-jılda 67 jasında dúnyadan ótken.

Ulıwma alǵanda geografıyalıq atamalarda jergilikli xalıqlardıń tariyxı, mádeniyatı, til ózgeshelikleri óz kórinisin tabadı. Bunu biz búgingi izertlewimiz dawamında Qaraqalpaqstan Respublikası oykonimlerinden de kóriwimiz múmkin. Respublika oykonimleriniń 13% i usı antropooykonimler esaplanadı. Yaǵnıy, hár bir aymaq xalıqınıń óziniń jasap ótken ata-babaları hám olardıń isimleri menen maqtanış etetin hám olardı izertlew arqalı belgili dárejede tariyxıy maǵlıwmatlarǵa iye bolıwımızdı ańlaymız.

Ádebiyatlar

1. Алланазаров К.Ж., Балтабаев О.О. Үлкемиздің тарихый объект атамалары // Бердақ атындағы ҚМУ Хабаршысы. 2019. №1. – Б. 22-24.
2. Ахмадалиев Ю.И. Этноэкология (географик жиҳатлари). – Фарғона: Classic, 2021. – 286 б.
3. Қораев С. Топонимика – жой номлари ҳақидаги фан. – Т.: Фан, 1980. – 32 б.

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındağı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4. Охунов Н., Ахмадалиев Ю. Фарғона вилояти ойконимларининг номланиш хусусиятлари. – Фарғона: Фарғона, 2010. – 128 б.
5. Пайзуллаева Ш. Кәшиптен қәдир тапқан инсан // Еркин Қарақалпақстан. 5-июль 2022-жыл. №80 (20790).
6. Сайымбетов О.Т. Қарақалпақ тилиндеги меншикли адам атлары. – Нөкис, Билим. 2000. – 72 б.
7. Turdimambetov I.R. Baltabayev O.O. Qoraqalpog‘iston Respublikasi oykonimiyasining hududiy tarkibi va tarixiy-madaniy ahamiyati (Monografiya). – T.: “ZEBO PRINT”, 2024. – 240 b.

